

ІСЛАМСЬКІ ГРОМАДИ В ЄВРОПІ: ВИМІРИ І ОБМЕЖЕННЯ ПОЛІТИКИ ВИЗНАННЯ

Сьогодні проблеми міжкультурних відносин у Західній Європі постають з небувалою гостротою, адже її культурний ландшафт за останні півстоліття змінився докорінно. До цього спричинилися процеси масової міграції, зумовлені, у свою чергу, крахом колоніальної системи і потребами повоєнної відбудови Європи. Так, колишні метрополії Великобританія та Франція прийняли мільйони мешканців своїх колоній в Південній Азії і Північній Африці, а німецький автопором та інші галузі індустрії надали робочі місця сотням тисяч турецьких робітників.

Сьогодні в країнах Європи (за різними оцінками) живе до 22 мільйонів мусульман (станом на 2009 рік, згідно дослідження проведеного американським "Дослідницьким Центром П'ю"). З них найбільша громада в Німеччині – 4,5 млн., далі слідує Франція – 3,5 млн., Великобританія – 1,6 млн., Нідерланди та Болгарія – більше 900 тис [8]. Що стосується Франції, то інші джерела наводять кількість аж 6 млн. [9, 26].

І хоча сучасні європейські мегаполіси, у першу чергу Париж та Лондон, нагадують своєрідний "Вавилон", дуже часто пресловуті мури "гетто" не зникли назавжди, а лише змінили розташування. Адже процеси міграції до країн ЄС набувають нових масштабів і форм, а, поруч із громадами "старих" іммігрантів, з'являються спільноти новоприбульців-біженців, котрі часто змушені тікати від збройних конфліктів у себе на батьківщині.

Всі ці факти призводять до зростання напруження міжцивілізаційних відносин в країнах об'єднаної Європи. Так, в країнах Західної Європи існує досить високий рейтинг "релігійно-культурної негативності", який свідчить про значний рівень упередженості та недовіри між мусульманськими громадами та "корінними" європейцями.

1. Індекс релігійно-культурної негативності (2006, Pew Global Attitudes Project) [16]

	Індекс
Мусульманське населення	
Великобританія	4,2
Германія	3,2
Франція	2,7
Іспанія	2,7
Немусульманське населення	
Іспанія	3,5
Германія	2,8
Великобританія	2,5
Франція	2,1

З іншого боку, в умовах демографічної кризи, ЄС потребує постійного притоку мігрантів. Зокрема, в 2000 році країнам ЄС потрібні були 1,5 млн. трудових мігрантів, щоб досягнути рівня працездатного населення 1995 року.

Водночас, 50% мусульманського населення в країнах ЄС – це народжені в Європі. Також має місце тенденція зростання народжуваності у родинах мусульман. Тому прогнозована кількість європейців-мусульман у 2050 році складе 20% від загальної кількості населення країн ЄС [13, 28].

2. Кількість мусульманського населення в містах Європи станом на 2002 рік [13, 29]: Марсель – 20%, Мальме – 20%, Париж – 15%, Брюсель – 15%, Бірмінгем – 15%, Лондон – 10%, Амстердам -10%, Роттердам – 10%, Гаага – 10%, Осло - 10%, Копенгаген -10%.

Дослідження, присвячені проблемам міжцивілізаційних відносин у країнах ЄС можна умовно розділити на дві групи. Перша - цих дослідників можна назвати "алармістами", котрі поділяють логіку Семюела Хантінгтона і його основну тезу про конфлікт цивілізацій: "Зіткнення цивілізацій стане домінуючим фактором світової політики. Лінії розлому між цивілізаціями - це і є лінії майбутніх фронтів" [1]. Друга група – це "мультикультуралісти", що виступають за визнання необхідності визнання релігійно-культурної відмінності мусульман і пропонують різні підходи до проблеми їхньої інтеграції у суспільства країн ЄС. Серед перших слід назвати Стівена Шварца, Грехама Фулера, Бернарда Льюїса [3; 6; 14]. Другий напрямок представлений, зокрема, працями Джона Еспозіто, Таріка Рамадана, Бассама Тібі [2; 9; 15].

Критикуючи погляди Хантінгтона у своїй праці "Зіткнення невігластва", відомий вчений та ліберальний мислитель Едвард Саїд підкреслював, що основна помилка Хантінгтона полягає у тому, що останній розглядає цивілізації як "закриті системи", ізольовано одна від одної, не враховуючи міжцивілізаційну взаємодію і взаємозалежність. Тому уся система Хантінгтона будується на "уявній географії", де певні репрезентації світу слугують легітимації певної політики [12].

Очевидно, що для Хантінгтона основним маркером цивілізаційної ідентичності є релігія. І це положення є, безумовно, вірним, незважаючи на те, що воно вкорінене в ідеології неоконсерваторів. Адже, парафразуючи Маркса можна сказати, що коли ідеї стають керівними політичними засадами еліт, вони втілюються у практику конфліктів. Тим не менш, тяжко не погодитися з Хантінгтоном у тому, що в основі міжцивілізаційних конфліктів лежать насамперед релігійні і культурні цінності.

Отже, "алармісти" насамперед звертають увагу на небезпечні тенденції, що мають місце у сфері міжцивілізаційних відносин у ЄС. Серед цих дослідників слід згадати Бернарда Льюїса, котрий говорить про "змову" ісламських країн, яка реалізується через інструменти консультації і кооперації в рамках міжнародних інститутів і призводить до спільних дій [7].

На противагу до цього, "мультикультуралісти" виступають за інтеграцію мусульман у західну цивілізацію за умов збереження власної культурної та релігійної ідентичності. Зокрема, відомий теоретик ідеології євроісламу, Тарік Рамадан у своїх працях [9] виступає за розмежування ісламу і традиційної культури, зокрема арабської, і доводить можливість інтеграції мусульман у європейське суспільство разом із збереженням своїх релігійних цінностей. Він наголошує на тому, що мусульмани Європи повинні отримувати європейську освіту і брати активну участь у європейському суспільно-політичному житті, щоб в такий спосіб сприяти поширенню ісламу. Рамадан пише, що мусульмани Європи знаходяться у самому "серці Заходу", звідки походить "символічний апарат

вестернізації" [9, 76]. Тому, від них вимагається більше зусиль у свідченні власної віри, ніж від інших, що знаходяться на периферії цього процесу. Таким чином, мусульмани Європи повинні відмовитися від позиції конфронтації, а підходити вибірково до культурних продуктів, котрі пропонує Західна цивілізація.

Характерною рисою ісламу, на думку Рамадана, є універсалізм. Саме він зміг успішно співіснувати в культурно-історичному середовищі країн, в яких історично набув поширення. Тому головною умовою для розвитку євроісламу є інкорпорація ісламських принципів в європейській цивілізаційний контекст із врахуванням культурних, релігійних та соціальних особливостей країн даного регіону.

Деякі дослідники поділяють загальні підходи алармістів, проте роблять досить цікаві і несподівані висновки у дусі "політики визнання". Зокрема, відомий французький ісламознавець і політолог Олів'є Рой в своїх працях аналізує витoki і сучасні тенденції ісламського радикалізму у світі. Особливу увагу автор приділяє поширенню радикальних настроїв серед спільноти мусульман (умми) у країнах Заходу.

Рой є одним з теоретиків постісламізму і автором дослідження "Провал політичного ісламу" [10]. Під постісламізмом він розуміє "конкретизацію" ісламізму, його "очищення" від націоналізму і політичних ідей західного походження, при якій сталося зміщення акцентів, перенесення боротьби за межі ісламського світу. Водночас, на думку, Роя, неофундаменталісти апелюють до ідеального ісламського політичного і суспільного устрою, які ніколи не існували. У той же час, в разі свого успіху у боротьбі за владу в ісламських країнах, зокрема в Алжирі, вважає Рой, неофундаменталісти будуть змушені або адаптувати для своїх потреб модель соціалістичного популізму, або ліберального неоконсерватизму, котрий "слідуватиме приписам МВФ, прикриваючись "Ісламською банківською системою" [10, 194].

Олів'є Рой слушно зазначає, що рівень радикалізації мусульман в Європі не залежить від політики держави по відношенню до мусульманської спільноти, чи то британський мультикультуралізм, чи то французький інтеграціонізм [11, 56]. Радикали розділяють іслам і національність і окреслюють себе виключно як тих, хто належить для спільноти віруючих (умми), прагнучи визнання себе як мусульман *per se*. В цій ситуації Рой пропонує визнати іслам як такий, як європейську релігію, без того, щоб вважати його виразом етнокультурної ідентичності. З іншого боку, держава повинна підтримувати традиційні ісламські кола у їх намаганнях ізолювати ісламських радикалів, уникаючи підтримки виключно ліберальних мусульман, бо ж це призведе до їхньої дискредитації в очах мусульманської спільноти [11, 57 - 58].

Отже, ми не помилимося, якщо скажемо, що в основі проблем міжцивілізаційних відносин у Європі лежить конфлікт між системами цінностей представлених "Рах Christiana" і секуляризмом, з одного боку, і ісламом - з іншого. Сьогодні в Європі майже ніхто з політиків та пересічних громадян не заперечує проти визнання мешканців-мусульман (принаймні народжених у Європі і громадян країн ЄС) як повноправних членів суспільства. Проблема полягає у тому, яку "ціну" вимагають від мусульманської спільноти за цю "натуралізацію" і яку вони готові заплатити за це. Свідченням ціннісного характеру міжцивілізаційних суперечок є останні рішення парламенту Бельгії і Національних Зборів Франції, які заборонили носіння нікабу в публічних місцях. Особливої уваги заслуговує формулювання рішення Національних зборів Франції: "Радикальні практики, що порушують

гідність і рівність між чоловіками і жінками, такі як носіння вуалі, що закриває обличчя, суперечать цінностям Французької республіки".

Таким чином, саме аксіологічний вимір міжцивілізаційних відносин лежить в самій основі проблем, що існують у цій сфері, які сьогодні мають місце у Європі. Загалом, в цій площині можна виділити два підходи до того, як ця проблема розглядається в країнах ЄС: політику визнання, що будується на засадах мультикультуралізму (Великобританія, Німеччина) та політику культурної асиміляції у той чи іншій формі (Франція). Проте ця сфера не вичерпується лише пріоритетами державної політики. Значну роль тут відіграють ЗМІ, релігійні інститути, масова культура. В цьому контексті показовою є заява прем'єра-міністра Данії Андерса Фога Расмуссена в 2003 (нині - генсек НАТО): "Датчани дуже багато часу були дурнуваті (*foolishly*) чемні. Вони не наважувалися сказати, що певні цінності вищі за інших. Але це має статися зараз" [4, 1].

На нашу думку, в основу асиміляційного підходу до цінностей релігії і культури мусульманського населення покладено метанаративи "прогресу" та європоцентризм. Варто поглянути з цієї перспективи на "карикатурний скандал", поштовхом до якого була публікація карикатур на пророка Мухаммада в датській газеті "Jyllands-Posten" в 2005 році. Після того, як в редакцію цієї газети надійшли погрози ісламських радикалів, ці карикатури розмістили інші європейські і світові газети. Гостра реакція мусульман на ці карикатури дала ще один привід до звинувачення у нетерпимості та схильності до насильства.

Водночас, в ісламі, як відомо, існує жорстка заборона на візуалізацію сакральних образів. Також в цивілізації ісламу не сформувався феномен "карнавальної культури", характерний для західноєвропейського Середньовіччя і Ренесансу, який зумовив більш ліберальне ставлення до релігійної символіки.

Вище ми наводили дані, що свідчать про досить високий рівень негативного сприйняття мусульманського населення корінними мешканцями Європи. Айхан Кая наводить наступні події недавньої історії, які спричинилися до цього: це і революція в Ірані, і справа Салмана Рушді, збройне протистояння в колишній Югославії, трагедія 9/11, війна в Іраку і Афганістані, теракти в Мадриді і Лондоні, "карикатурний скандал". "Всі ці події тією чи іншою мірою сприяють тому, як мусульмани сприймаються західною громадськістю і яким чином мусульмани розуміються на Заході" [5, 4].

В той же час, ці події, безперечно, значною мірою зумовлюють досить високий рівень недовіри до європейців з боку мусульманської громади. Ця взаємна недовіра завдає шкоди процесам розбудови спільного простору у країнах Західної Європи.

Підсумовуючи викладене вище, слід зазначити, що для успішної культурної інтеграції мусульманської громади в європейський цивілізаційний простір потрібно визнання саме "мусульманської ідентичності" як засадничої цінності громад вихідців з Північної Африки, Близького Сходу, Південної Азії. Власне, на цій засаді повинен відбуватися діалог. При цьому цей діалог має вийти за межі диспутів у середовищі інтелектуалів та урядових кабінетів у простір ЗМІ і масової культури.

Використані джерела:

1. Хантингтон С. Столкновение цивилизаций? // Полис. – 1994. - №1.
2. Esposito J.L. The Islamic Threat: Myth or Reality? - N.Y, 1992.

3. Fuller G. The Future of Political Islam. - L., 2003.
4. Focas F. Introduction // Islam in Europe: Diversity, Identity and Influence / al-Azmeh A.; Fokas E. editors – Cambridge, 2007.
5. Kaya A. Islam, migration and integration: the age of securitization. - N.Y., 2009.
6. Lewis B. The Crisis of Islam: Holy War and Unholy Terror. - N.Y., 2004.
7. Lewis B. The Political Language of Islam. – Chicago, 1988.
8. Muslims in Europe [Електронний ресурс] // The Pew Research Center's Forum on Religion and Public Life – Режим доступу: <http://pewforum.org>.
9. Ramadan T. Western muslims and future of Islam. – N.Y., 2004.
10. Roy O. The failure of political Islam. – N.Y.: I.B. Tauris & Co Ltd, 1994.
11. Roy O. Islamic Terrorist Radicalisation in Europe // European Islam: challenges for public policy and society / Amghar S., Boubekour A., Emerson M. editors. – Brussels, 2007.
12. Said E.W. The Clash of Ignorance [Електронний ресурс] // The Nation - Режим доступу: <http://www.thenation.com/article/clash-ignorance.html>.
Перевірено
13. Savage T.M. Europe and Islam: Crescent Waxing, Cultures Clashing // The Washington Quarterly. - 2004 - №27(3).
14. Schwartz S. The Two Faces of Islam: The House of Sa'ud from Tradition to Terror. - N.Y., 2002.
15. Tibi B. Political Islam, world politics, and Europe. - L. - N.Y., 2008.
16. Wike, Richard and Grim, Brian J., Western Views Toward Muslims: Evidence from a 2006 Cross-National Survey // International Journal of Public Opinion Research, 2007. - Vol. 22, Issue 1.

Т.ХАЗИР-ОГЛИ (Київ, Україна)

ІСЛАМ І ДЕМОКРАТІЯ: СУМІСНІСТЬ ЧИ ЗІТКНЕННЯ?

Чи сумісний іслам із мультикультурною демократією? Це питання турбує науковців не одне десятиліття. Нині представники мусульманської умми живуть у всіх куточках світу, а відтак і в демократичних країнах.

Слід відзначити, що єдиної точки зору з виголошеного вище питання немає, адже частина дослідників зазначає, що ісламські та демократичні цінності далеко не завжди корелюються на практиці. Підтвердженням цього є питання нерівності віруючих і невіруючих, чоловіків та жінок тощо. Сучасний мусульманський дослідник Ахмет Мерджан відносить демократичні методи управління країнами до язичницьких. Він зазначає, що європейське суспільство, яке прагнуло звільнитися від диктату християнських релігійних діячів і монархів, побачило в демократії засіб для отримання свободи [1].

Проте для інших іслам є повністю самодостатнім та пропонує систему, визначену Богом, яка базується на божественній владі (оскільки в ісламі джерелом влади виступає не народ, а безпосередньо Аллах) та священному праві (шаріаті), які несумісні з поняттями народної влади і права.

Деякі мусульмани та лідери ісламських рухів висловлюються проти демократії і парламентського ладу західного типу: демократія є “західним